

BURSA ŞER'İ MAHKEME SİCİLLERİNDEN NOTLAR

Osman ÇETİN*

ÖZET

Tarih boyunca İslâm devletlerinde adalet işlerine çok önem verilmiş ve kadınların yetkisinde olup mahkemelerde görülen bütün işler ve alınan kararlar özel defterlere işlenmiştir. Bu "sicil" geleneği Osmanlılarda da devam etmiştir. Şer'îye sicilleri, kadı defterleri, mahkeme defterleri, zabıt defterleri gibi değişik isimler verilen bu sicil kayıtlarında idarî, malî, askerî, içtimai, hukukî vs. konularda çok zengin kayıtlara rastlamak mümkündür. Tarihimiz, özellikle şehir tarihleri bakımından bu kayıtlar son derece önemlidir. XVI. yüzyıla ait Bursa Şer'îye Sicilleri'nden aldığımız muhtelif konuları içeren aşağıdaki kayıtlar, devrin, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatını yansıtan belgeler mahiyetindedir.

SUMMARY

Notes on The Canonical Courts of The Town of Bursa

Thought history due importance has been given to justice in Islamic states and the procedure and decisions have been recorded in some special registers in the authority of the cadis (Moslem judge). The tradition of "registration" also continued under the Ottomans. In those records it is quite possible to investigate various aspects of administration, finance, military applications, social matters and law in details. With regard to our history — especially the history of our town — all those records are of utmost importance. All these documents, reflecting various cases and belonging to the XVI century which we have obtained from records of Bursa court of justice shed light on the social, cultural and economic life of the time.

Tarih boyunca İslâm devletlerinin adalet işlerine büyük önem verdiklerini ve ilk halifeler, hatta Hz. Peygamber zamanında teessüs eden geleneklerin büyük bir titizlikle korunarak müstakil ve güçlü bir adli teşkilâtın kurulduğunu biliyoruz. Şüphesiz İslâm adli teşkilâtının özünü, merkezi idare tarafından tayin edilen kadınlar ve onların nâîpleri teşkil ediyordu. Bunlar, yetkileri dâhilinde olan bütün işler hakkında "şer'î ahkâm"a bağlı kalarak karar verir ve bu kararların suretlerini de,

* Yard. Doç. Dr.; Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

özel defterlerine yazarlardı. Daha Abbasiler devrinde bu tür kayıtların tutulduğu ve bu usulün diğer müslüman devletlere de geçtiği bilinmektedir¹. Ne yazık ki, "şer'îye sicilleri"² adını verdiğimiz bu defterler çeşitli sebeplerle³ yok olmuş ve meselâ, bildiğimiz kadarı ile Selçuklular döneminden günümüze böyle bir defter intikal etmemiştir.

Selçuklular'dan sonra Anadolu'da güçlü bir siyasi teşekkül olarak ortaya çıkan ve kısa zamanda büyük bir devlet haline gelen Osmanlı Beyliği'nin kurucusu Osman Gazi'nin, idareyi ele alır almaz, adalet işlerine büyük bir titizlikle eğilerek fethettiği şehirlere kadılar tayin ettiğini tarihlerimiz nakletmektedir⁴. Böylece Osmanlı adliye teşkilâtı, diğer müesseseleri ile birlikte, devletin kuruluşundan itibaren büyük bir gelişme göstererek XVI. yüzyılda en mükemmel şeklini aldı.

Osmanlı şer'î mahkemelerinde, Osman Gazi devrinden şer'î mahkemelerin kapatıldığı 1924 tarihine kadar "sivil" geleneği sürdürülerek kadılar veya naipleri tarafından bütün mahkeme kararları, mahkemenin yetkisine giren her türlü muamele ile resmî vesika sûretleri, mahkeme defterlerine kaydedilmiştir. Kadıların, fertler arasındaki ihtilâfları halleden bir hakim, bir adliye memuru olmaktan başka, bütün mülki işlerde "merkezî idarenin mümessili" görevlerini üstlenmeleri onlara, idarî, malî, askerî hatta beledî bazı görevler de yükliyordu. Bu çerçevede olmak üzere kadıların İslâm hukuku esaslarına göre davaları hallettikleri, vakıf hizmetlerinin yürütülmesine nezaret ettikleri, soruşturmayı yürüttükleri, noter hizmetlerini yaptıkları, aile hukukunu ilgilendiren konulara baktıkları, sefer esnasında askerî görevler üstlendikleri, asayişî temine çalıştıkları, sûstimmalleri tahkik ettikleri, tapu muamelelerini yürüttükleri ve her türlü belediye hizmetlerini yerine getirdikleri görülmektedir. Buna bağlı olarak da şer'îye sicillerinde; her türlü dava zabıtları ile mukavele, senet, satış, vakfiye, vekâlet, kefâlet, verâset, itk, borçlanma, nikah, boşanma, tereke ve taksim vs. gibi şer'î muamelelere dair resmî kayıtlar, narhlarla esnaf teftişine ait notlar, başta hükümdar olmak üzere her derecedeki büyük ve küçük makamlardan yazılan ferman, berat divan tezkeresi, mektup vs. gibi resmî mahiyetteki emir ve yazı sûretleri, hatta yangın, sel, fırtına, deprem, salgın hastalık gibi olayların kayıtları günlük olarak işlenmiştir.

Kadılar ve naipleri tarafından düzenli bir şekilde ve günü gününe işlenmiş olduklarından güvenilir birer vesika durumundaki şer'îye sicilleri, bu zengin muhtevaları ile kültür tarihimiz ve folklorumuz için vazgeçilmez kaynak niteliğini kazanmıştır. Özellikle şehir tarihi yazarların şer'îye sicillerine başvurması gerekir. Zira siciller, halkın duygu, düşünce, inanç ve davranışlarını, yaşanan acı tatlı olayları olduğu gibi aksettiren, dolayısı ile geçmişin âdeta aynası durumunda bulunan birinci derecede

- 1 Köprülü, M. Fut, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", Belleten, c. VII, sy. 26, s. 409.
- 2 Şer'îye sicillerine kadı defterleri, mahkeme defterleri, zabıt defterleri vs. de denilmektedir.
- 3 Sicillerin kaybolmasının ana sebebi, başlangıçta bu defterlerin kadıların elinde kalmasıdır. Ayrıca tarih boyunca süregelen harpler, istilâlar, yangın ve su baskınları, kasıt ve ihmaller de bu önemli tarihî vesikaların yok olmasına, çürüyüp kaybolmasına sebep olmuştur.
- 4 Âşıkpaşazâde, Tevârih-i Âli Osman (Âşıkpaşazâde Tarihi), İst., 1332, s. 18-19.

önemli belgelerdir. Bir şehrin canlı ve gerçeğe en yakın tasvirini, ancak şer'îye sicillerine başvurarak yapmak mümkündür.

İşte bu özelliklerinden dolayıdır ki, şer'îye sicilleri değişik müzelerimizde toplanmış ve araştırmacıların hizmetine sunulmak üzere koruma altına alınmıştır. Ne yazık ki, mevcut defterlerin sayısı bu mahkemelerin tarihine oranla oldukça azdır.

Osmanlı şer'îye sicillerinden Bursa ve kazaları ile Bilecik iline ait olanlar Bursa Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır. Çok zengin kayıtlar ihtiva eden bu defterler A, B, C ve D diye gruplandırılarak kayıtlara geçirilmiştir. Toplam 887 defter vardır. En eski defter 860/1455 tarihini, en yenisi de 1342/1923 tarihini taşımaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi sicillerde çok değişik konularda kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlar içinde resmî yazışma sûretleri önemli bir yekün tutar. Tarihimizin aydınlatılmasında bunların değeri çok büyüktür. Fakat biz burada, ferman, hüküm, berat, tezkere gibi resmî yazı sûretleri üzerinde durmayacak, alelâde vaka kayıtları ile ilgili bazı değerlendirmeler yaparak XVI. yüzyıl Bursa'sında kesitler vermeye çalışacağız. Değerlendirmeye aldığımız belgelerin tamamını, orijinallerindeki imlâ, cümle ve ifade hatalarını aynen muhafaza ederek EK-I'de verdiğimizizi de belirtmek isteriz. Bu belgelerin ışığında XVI. yüzyıl Bursa'sında, aşağıda özetlemeye çalıştığımız hususları tespit etmek mümkün olabilmektedir.

İktisâdî Hayat:

Şer'îye sicillerinde iktisâdî-malî konulardaki kayıtların çokluğu dikkatimizi çekmektedir. EK-I'deki ilk sekiz belge de iktisâdî hayatı yakından ilgilendirmekte ve bunlar bize XVI. yüzyılda esnaf teşekkülleri ve bunların otokontrolü ile piyasa kontrolleri hakkında bilgi vermektedir. Anlaşıldığı kadarı ile bu devirde her esnaf grubu, mutlaka bir "seyh", "kethüda" ve "yiğitbaşı"ya sahip bulunmakta idi⁵. Bu esnaf temsilcilerinin "hırfet" ehli arasında görülecek her türlü sahtekârlığı, mahkeme nezdinde önlemek için yetkili kılınmaları büyük ölçüde esnafın otokontrolünü sağlıyordu. Bu belgeler, esnafın, kendilerini temsil için yetki verdikleri ve bunu mahkemede tescil ettirdikleri şahıslarda, "ehl-i hak, salih, mütedeyyin, bîgaraz, san'atında mâhir, emânet-şîâr, kethüdalık emrinde şeyhlik işinde kaviyyü'l-iktidar, umûr-dîde, kâr-âmûze, salâbet-nisâr ve yarar eski üstad" olmaları, hizmeti gereği gibi edâya muktedir bulunmaları⁶ gibi vasıflar aradıklarını; yiğitbaşı ve şeyhlerin imâl edilen malların standartlara uygun olup olmadıklarını kontrol yetkisine sahip bulduklarını⁷; "ehl-i fesad ve şerîr" meslektaşlarını, kötü örnek olmaları ve başkalarını da ifsad etmeleri muhtemel olduğu için, aralarında istemediklerini⁸; zaman zaman esnaf grupları arasında anlaşmazlıklar ve şikâyetler vuku bulduğunu⁹; ehli-yetsiz kişilerin san'at icra ederek halkı ve devleti zarara sokmalarına "ehl-i hırfet" in ve "çarşu ahâlisi"nin mahkemeye müracaatla engel olmaya çalıştıklarını¹⁰, buna

5 Belge no: 1, 2. (Ayrıca bk. Bursa Şer'îye Sicilleri, A 152/199, vr. 34a, 70b; A 154/204, vr. 27b).

6 Belge no: 1, 2. (Ayrıca bk. Bursa Şer'îye Sicilleri, A 152/199, vr. 70b, 71a).

7 Belge no: 1. (Ayrıca bk. Bursa Şer'îye Sicilleri, A 150/180, vr. 176b).

8 Belge no: 4.

9 Belge no: 3 (Ayrıca bk. Bursa Şer'îye Sicilleri, A 154/204, vr. 32b).

10 Belge no: 5 (Ayrıca bk. Bursa Şer'îye Sicilleri, A 154/204, vr. 82a).

bağlı olarak çırak yetiştirmeye önem verildiğini ve ustalığa geçip müstakil işyeri açmanın belli esaslara bağlandığını¹¹ vs. göstermektedir.

Tüketici ve muhtesib gibi görevlilerin, "narh-ı şer'î ile âmil" olmayıp fahiş fiatla mal satan veya bozuk mal imâl edenleri mahkemeye bildirerek piyasa kontrolünün sağlanmasında yardımcı olduklarını da yine bu belgelerle öğrenmekteyiz¹². Başta iç borçlanma olmak üzere, kamu ve özel kesim arasında cereyan eden iktisâdî, maî münasebetlere ait pek çok olaya da sicillerde rastlamak mümkün olmaktadır¹³. İktisâdî hayatı yakından ilgilendiren bir konu da şüphesiz faiz meselesidir. Siciller bize, yüzde onluk bir faizin "ribh-i şer'î" sayıldığını ve bu miktarı aşmamak üzere faiz muamelelerinin yapıldığını göstermektedir¹⁴.

İhtidâlar:

Yerli halkın İhtidâsının Anadolu'nun İslâmlaşmasındaki etkisi araştırılması gereken önemli konulardan biri olduğu halde, maalesef bu hususta yeterli bilgi ve belgeye sahip bulunmamaktayız. Sicillerde rastladığımız münferit ihtidâ olayları bu konuda bize ipucu verebilecek durumdadır. Bazı sicil kayıtları, gayr-i müslim halk arasında tamamen kendi isteklerine bağlı ihtidâların vuku bulunduğunu gösteriyor. Yalnız bu kayıtların ihtidâ olayını tespit ve tescil için yapılmadığını, aksine tebennî, miras¹⁵ gibi başka sebeplerle sicillere geçtiğini ve dolaylı olarak İhtidâlardan söz edildiğini görüyoruz. Bu da bize kayıtlara geçmemiş binlerce ihtidâ olayının olabileceğini düşündürmektedir. Küçük yaşta müslüman olanların evlât edinilmeleri¹⁶, yahut mahkemece bir müslümanın yanına yerleştirilmeleri¹⁷ halkın ve devletin ihtidâ olayına karşı takındığı müsbet tavrı ortaya koymaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, yeni müslüman olan gençlerin ana-babalarından ve eski Hristiyan çevrelerinden koptukları zaman içine düşecekleri yalnızlığı gidermek ve kendilerini himaye etmek, dinî bir görev olarak telâkki edilmiş ve mühtediler bu yolla İslâm toplumuna kazandırılmaya çalışılmıştır. Başka bir belgede ise devşirme ve Osmanlı ordusuna alınan yeniçerilerin ailelerinden tamamen koparılmadığını, üstelik bunların, müslüman olan ya-

11 Bursa Şer'îye Sicilleri, A 154/204, vr. 32b.

12 Belge no: 6, 7 (Ayrıca bk. Bursa Şer'îye Sicilleri, A 141/168, vr. 112a; A 152/199, vr. 122a; A 153/201, vr. 94b.

13 Belge no: 8.

14 Belge no: 9, 10.

15 Bursa Şer'îye Sicilleri, A 152/199, vr. 76b.

16 Belge no: 11. Cahiliye devrinde Araplar arasında yaygın bulunan ve hâlâ birçok memleket hukukunda tanzim edilmiş olan evlât edinme (tebennî)'yi Kur'ân-ı Kerim reddetmiştir: "... Allah oğulluk edindiğiniz kimseleri size öz oğul kılmadı. Bunlar sizin ağızlarınızdan söylediğiniz sözlerdir. Allah ise sözüün doğrusunu söyler ve doğru yolu gösterir. O oğulları kendi babalarına nisbet edin. Bu, Allah nezdinde daha uygundur. Şayet babalarını bilmiyorsanız onlar sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır..." (Ahzab 33/4-5). Bu ayetler ve Hz. Peygamberin tatbikatı gereğince bütün İslâm müctehitleri, tebennînin hukukî bir münasebet ifade etmeyeceği hususunda ittifak halindedir. (Bk. Karaman, Hayreddin, Mukayeseli İslâm Hukuku I, İst., 1978, s. 339). Buna rağmen sicillerde tebennîye dair kayıtların bulunması, hukuk uygulamaları bakımından dikkate değer bir mahiyet arz etmektedir.

17 Belge no: 12.

kınlarının mirasını talep edecek kadar akrabaları ile sıkı münasebetlerde bulduklarını anlıyoruz¹⁸.

Vakıflar:

Şüphesiz Türk vakıfları hakkında en zengin ve en doğru bilgileri sicillerde bulmak mümkündür. Vakfiye sûretlerinin sicillere kaydedilmesi ve kadıların vakıflara nezaret etmeleri, bu bilgi ve belge bolluğunun temel sebeplerinden biridir. Vakıfların gelir ve giderlerini, yönetim biçimlerini, problemlerini ve hangi hizmetlerin vakıflara konu olduğunu sicillerdeki kayıtlardan takip etmek imkân dahilindedir. EK-I'deki 15 nolu belge bize henüz şehirlerimizde mahalle teşkilâtının kurulmadığı dönemlerde, bazı belediye hizmetlerinin vakıflar yolu ile nasıl yürütüldüğünü ve mahalle halkının bu tür vakıflara nasıl sahip çıktığını göstermektedir¹⁹.

Adli Tıp Uygulamaları:

Sicillerde tıp tarihi ve tıbbi folklorumuzu ilgilendiren kayıtlara da sık sık rastlanır. XVI. yüzyılda frengi hastalığı "Frenk marazi" adı ile bilinmekte olup bu tabir, daha o devirde, hastalığın menşei de göstermekteydi²⁰. Ayrıca Osmanlılar'da adli tıp müessesesine temel oluşturacak uygulamalar da vardı²¹. EK-I'deki 18 nolu belge ise 1504 tarihinde Bursa'da hüküm süren veba salgını için olduğu kadar "acemi oğlanların" Anadolu'daki çiftçilere verildiğini göstermesi bakımından da tarihî bir vesika mahiyetini taşımaktadır²².

Sosyal Hayat:

Şer'îye sicillerinde devrin sosyal problemleri tespit etmek de mümkündür. Bazı belgelerde değişik sebeplerle ortaya çıkan sosyal problemlerin kadınları nasıl etkilediği açıkça anlaşılmaktadır. Bakacak kimsesi, sığınacak yeri olmayan genç bir kızın, babası olmadığı için nikahının câz olmadığına inanıldığı ve kendisi ile evlenmekten kaçınıldığı bir dönemde, mahkemeye başvurarak evlenme izni çıkarması gerçekten dikkate değer bir olaydır²³. Diğer taraftan 1525 gibi Osmanlılar'ın en güçlü oldukları bir devirde, bir babanın, geçimini temin edememesi sebebiyle kızını bir başkasının bakımına terk etmesi, üzerinde düşünülecek bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır²⁴. Başka bir belge ise, Osmanlı erkek nüfusunu büyük ölçüde eriten harplerin cephe gerisinde ne tür sosyal problemlere sebep olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu vesikadan ayrıca "ordu esnafı"nın harbe giderken eşi ve çocuklarının bakımı için birini vekil bıraktıklarını, böyle bir müessesenin zamanla teşekkül ettiğini göstermesi açısından dikkate değer bir vesika mahiyetini arz etmektedir²⁵.

Kahve, Kanunî devrinde İstanbul'a gelmiş, kısa sürede yayılmış, kahvehaneler açılmış, arkasından da kahvenin helal olup olmadığı tartışmaları başlamıştı²⁶. An-

18 Belge no: 13 (Ayrıca bk. Bursa Şer'îye Sicilleri, A 152/199, vr. 76b).

19 Belge no: 15.

20 Belge no: 16, 17.

21 Belge no: 17. (Ayrıca bk. Bursa Şer'îye Sicilleri, A 152/199, vr. 64a).

22 Belge no: 18.

23 Belge no: 19.

24 Belge no: 20.

25 Belge no: 21. (Ayrıca bk. Bursa Şer'îye Sicilleri, A 152/199, vr. 45a, 64a).

26 Kâtip Çelebi, Mizânü'l-Hak fî İhtiyârî'l-Ehak (İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü), sad. M. Kara, İst. 1981, s. 76 vd.

kara 1 nolu Şer'îye Sicili'ndeki evâil-i Şaban 991/Eylül 1583 tarihli bir "emr-i şerif" suretinde²⁷, kahvehanelerin daha önce kapatıldığı hatırlatılarak bu yasağa titizlikle uyulmasının bildirilmesi, bu tarihte kahvehanelerin kapalı olduğunu göstermektedir. EK-I'deki son iki belgede ise 1006/1598 tarihinde bu yasağın devam etmediğini, kahvehanelerin yeniden açıldığını, hatta kahveciliğin²⁸ bir meslek haline geldiğini görüyoruz. Yarı boş kalan bir sicil sahifesine yazılan, Şair Sâfî'nin:

"Humlar şikeste, cam tehf, yok vücud-i mey,
İtdün esir-i kahve bizi, hey zemâne hey!"

beyti ise, şair yaratılışlı bir mahkeme görevlisinin kahve tiryakiliğine dikkatimizi çekmektedir²⁹.

Bütün bunlar bize, merkezî idare ile yapılan her türlü resmî yazışma sûreti dışında kalan günlük mahkeme kayıtları bakımından bile, şer'îye sicillerinin, tarih araştırmalarında çok önemli belgeler durumunda bulunduğunu göstermektedir.

27 Ogan, Halit, Ankara 1 nolu Şer'îye Sicili, Ank. 1985, s. 121.

28 Belge no: 22, 23. (Ayrıca bk. Bursa Şer'îye Sicilleri, A 153/201, vr. 111a).

29 Bk. Bursa Şer'îye Sicilleri, A 153/201, vr. 139a.

BURSA ŞER'Î MAHKEME SİCİLLERİNDEN NOTLAR
EK - I

Belge no: 1

"Mahrûse-i Bursa'da olan hayyatlar ve kaftancılar tarafından Bayram b. Veli ve el-Hac Ali b. Mustafa ve el-Hac Hayruddin b. Durmuş ve Bostan b. Pîr Ali ve Mehmed b. Musa ve Ahmed b. Pîr Ali ve Seydî b. İvaz ve Mehmed b. Kıyvan (?) ve gayrileri cemm-i gafîr ve cem'i-kesîr meclis-i şer'de hîrfet-i merkûmeden el-Hac Abdülğani b. el-Hac Nasuh ve Burak Çelebi b. Hamza nam kimesneler müvacehesinde takrîr-i kelâm kılub bazar hiyatat olunan kaftanların ekseri eteksüz ve dikilüb haddi mütecâviz ihmal ve müsamaha üzere hiyatat olunmağla intifaa kabiliyeti kalmamıştır. Hâlâ hîrfet-i mûmadan mezbûr el-Hac Abdülğani, hîrfet-i mezbûreye şeyh ve ehl-i hibre ve Burak Çelebi yiğitbaşı olub, her dikilen kaftanın dört zira' ipeği olub ve eteğine ibrişim ile teğel olub iplik ve.... olmayub bu ittifaka muhalefet idinlerin mezbûran şeyh ve yiğitbaşı kibel-i hâkim-i şer'e l'lâm idüb haklarından geline, didiklerinde merkuman el-Hac Abdülğani ve Burak Çelebi dahi ehl-i hibreliği ve yiğitbaşılığı kabul idüb ve hizmet-i lâzime kemâ yenbegî edâya mu'terif olduklarından sonra mezbûran ehl-i hibre ve yiğitbaşı tayin olunub mâ hüve'l-vâki' gıbbe't-taleb kayd olundu. Tahfîren fî evâsıtı Şevvâli'l-Mükerrrem sene sitte ve elf."¹ Şevval 1006/Temmuz 1598*.

Belge no: 2

"Mahrûse-i Bursa'da bazar kaftan hiyatat iden derzilerden İsa b. Yusuf ve Mehmed b. Yusuf ve Yusuf b. Abdullah ve Ebubekir b. Abdullah ve Veli b. İsa ve Mehmed b. Ali ve Abdurrahman b. Hızır ve gayriler, meclis-i şer'-i şerifde zıkr olunan derziler zümresinden üstad Murad b. İvaz müvacehesinde takrîr-i kelâm kılub, mezbûr üstad Murad mâbeynimizde ehl-i hak, sâlih ve mütedeyyin, bîgaraz, san'atında mâhir eski üstadımız olmağla hiyatat olunan esbabın eyfusunı ve yaramazını görüb kem hiyatat idenlerin ehl-i şer'a hakkından geldirmesiçün rızamız ile yiğitbaşı tayin olunmak üzere ittifak eyledik. Kibel-i şer'den dahi ittifakımız üzere mezbûr üstad Murad yiğitbaşı nasb olunub temessükü verilmesin taleb iderüz, didiklerinde yiğitbaşı nasb olunub yed-i tâlibine vaz' ve def' olundu. Tahfîren fî evâli Zilka'de sene sitte ve elf mine'l-hicre"². Zilka'da 1006/Haziran 1598.

Belge no: 3

"Mahrûse-i Bursa'da bakırcılar hîrfetinin üstadları İsa b. Memi ve İsa b. Mustafa ve Mehmed b. Ali ve Hasan b. Abdullah ve Hüseyin b. Ali ve Osman b. Kılıç, meclis-i şer'a hâzîrîn olub eski bakır alub satan koltukçulardan Kenan b. Abdullah ve cemm-i gafîr mahzarlarında takrîr-i kelâm idüb mezbûrlar dahi bizim gibi bakır alır satarlar ve biz ordu virüb bunlar virmezler, süal olunsun didiklerinde mezkûrların

1 Bursa Şer'îye Sicilleri, A 153/201, vr. 5b.

* Bazı kayıtlarda tarih yoktur. Böyle durumlarda gündeme uygun düşen tarih parantez içinde, milâdî karşılığı ile yazılmıştır.

2 Bursa Şer'îye Sicilleri, A 153/201, vr. 10b.

makul cevabı olmamakla hallerince onlar dahi Orduy-i Hümâyun'a muâvenet itmeleri tenbih olunub mâ vaka'a kayd olundu"³. (12 Şaban 1007/Mart 1599).

Belge no: 4

"Mahrûse-i Bursa'da Gelincik Çarşusu ahâllsinden bâisü's-sicil Abdülganî Çelebi b. el-Hac Nasuh ve Hayruddin b. Durmuş ve Mehmed Bey b. Nokta (?) ve el-Hac Ramazan b. Bâli ve Abdullah b. Yusuf ve Bayram b. Veli ve Mustafa b. Bayram ve Bostan b. el-Hac Pîr Ali ve Mehmed b. el-Hac İlyas ve cemm-i gafır meclis-i şer'a hâzîrûn olub eyle takrir-i kelâm eylediler ki, mezbûr çarşuda vâki' kaftancı İbrahim b. Receb nam şâb emred ehl-i fesâd ve şerîr ve hîlekar ve levendler ile misâhabet ider, mademki mezbûr emred mesfûr çarşuda ola ber-fesâd olmak mukarrerdir. Muhasalâ kelâm mezbûr emredî mezkûr çarşuda olduğun istemezüz, didiklerinde mesfûr emredin mezbûr çarşudan gitmek tenbih olundu, bi't-taleb kayd-ı sicil olundu"⁴. (21 Şaban 1007/Mart 1599).

Belge no: 5

"Bâlâda mezkûru'l-esâmî olan Gelincik Çarşusu'nun ahâlisi eyle ihbar eylediler ki, kumaş-ı kaftan dikicilerden dükkan ve derzigânı olmayub odalarında işleyenler iyi işlemeyüb ve üstaddan destûr almayub mücaz olmayanlara kumaş-ı kaftan diktirmeyesüz deydü elimizde emr-i vâcibü'l-ittiba' vardır. Hâlâ istima' eyledik ki bazı derziyan odalarında işler imiş. Ol makûlelerin ber-mûcib-i emr men' ve tenbih olunmaların talep iderüz, didiklerinde ber-mûcib-i emr tenbih olundu. Mâ vaka'a kayd olundu. Yevmü'l-Cum'a 21 Şabanü'l-Muazzam sene 1007"⁵. Şaban 1007/Mart 1599.

Belge no: 6

"Osman nam kimesne meclis-i şer'a gelüb dedi ki, Nâsirullah... nam ekmekçinin bişürdüğü ekmek her akçelikte on dirhem nâküstür, didikde bi't-taleb kayd olundu"⁶. 24 Cemaziyelâhir 1007/Mart 1599.

Belge no: 7

"Şehir muhtesibi Tayyib Çavuş meclis-i şer'de Mustafa b. Ali mahzarında takrir-i kelâm idüb, mezbûr Mustafa bir koyun ciğerini altı akçeye satub narh-ı şer'î ile âmil olmamış, süâl olunsun, didikde gibbe's-süâl ikrarı bi't-taleb kayd olundu. Gurre-i Receb 1007"⁷. Receb 1007/Şubat 1599.

Belge no: 8

"Sebeb-i tahrir oldur ki, beylik için ber-mûcib-i emr-i âlî kumaş almağa Bursa'da olan mukataatda hazır akçe bulunmadığı ecilden bazı a'yânından kumaş almak için bir mikdar akçe istikraz olundukda Hoca Seydî Mehmed Çelebi b. Hoca Hüseyin'den dahi bin eşrefî karz olundu. Yevmü's-Sebt 27 Zilka'de sene 909"⁸. Zilka'de 909/Mayıs 1504.

- 3 Bursa Şer'îye Sicilleri, A 153/201, vr. 115b.
- 4 Bursa Şer'îye Sicilleri, A 153/201, vr. 123a.
- 5 Bursa Şer'îye Sicilleri, A 153/201, vr. 123a.
- 6 Bursa Şer'îye Sicilleri, A 153/201, vr. 93a.
- 7 Bursa Şer'îye Sicilleri, A 153/201, vr. 96b.
- 8 Bursa Şer'îye Sicilleri, A 19/19, vr. 131a.

Belge no: 9

"Mahruse-i Bursa'da vaki' merhum es-Seyyid Hüseyin b. es-Seyyid Abdurrahim Erzincânî vakfına hâlâ mütevellî olan el-Hac Bostan b. el-Hac Mehmed nam kimesne meclis-i şer'-i şerifde mahrûse-i mezbûre mahallâtından Kuruçeşme nam mahalle sükkânından İbrahim veledî Musa nam Yahudi müvâcehesinde takrir-i kelâm ve ta'bir-i merâm idüb işbu bâisü'l-kitab İbrahim'e merkûm mesfûr hâl-i hayatında mâl-ı vakf-ı merkûmdan onu onbir üzere muamele-i şer'iyye ile yetmiş bin nakid fizza akçe virüb ve her sene ribhi cânib-i vakıftan ahz ve kabz olunurdu. El-hâletü hâzihî mebla'-ı merkûm yetmiş bin akçeyi mezbûr İbrahim'den tevliyetim hasebiyle bi't-temâm ve'l-kemâl ahz ve kabz eyledim. Asıl ve ribhinden mezbûrân zimmetinde bir akçe dahi kalmamıştır. Fî evâhiri şehr-i Rebi'ulâhîr sene seb' ve elf"⁹. Rebi'ulâhîr 1007/Aralık 1598.

Belge no: 10

"Bundan akdem vefat iden el-Hac İbrahim b. nam kimesnenin vârislerinden Âlşe binti Mirzâ nam hatunun vekil-i şer'îsi olan Mustafa Bey b. Abdullah ve yine kerimesi Ümmügülsüm'ün vekil-i şer'îsi olub vekâleti bimâ hüve nehci's-sübût şer'an sâbit olan Ali Bey b. Mirzâ nam kimesne Ümmügülsüm binti nam hatun mahzarında İkrâr ve l'tiraf idüb, mezbûre Ümmügülsüm, bundan akdem mezbûr el-Hac İbrahim'den on üç bin nakid fizza râyiç fi'l-vakt akçe ki onu onbir akçe üzere 'alâ tarîki'l-istirbah akçe almış idi. Verâsetimiz hasebiyle mebla'-ı mezbûru merkûme Ümmügülsüm'den bi't-temâm ve'l-kemâl ahz ve kabz idüb mezbûre Ümmügülsüm'ün 'alâ tarîki'r-rehln virdüğü esbâbı mezbûreye teslim eyledik, didiklerinde, mukarrân-ı mezbûrânı mezbûre Ümmügülsüm vicâhen tasdik idicek mâ hüve'l-vâki' kayd-ı sicil olundu. Evâilî şehr-i Cemâziyelâhîr sene 1007"¹⁰. Cemâziyelâhîr 1007/Ocak 1598.

Belge no: 11

"Bundan akdem zimmi olub hâlâ İslâm arz olundukda İslâm'a gelüb müslim olan Abdullah nam sagır oğlanı kibel-i şer'-i şerifden vasîsi olan hâmilü'l-kitâb ve râfiü'l-hitâb Ramazan b. Veli nam hayyat tebennî için taleb ittıkde sagır-i merkûm mezbûr Ramazan'a tebennî için virülüb mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Tahfren fî evâilî şehr-i Ramazan sene selâse ve seb'in ve seb'amie"¹¹. Ramazan 993/Eylül 1598.

Belge no: 12

"Bundan akdem zaman-ı cehâletinde adı Yorgaki veledî Paskal nam emred zimmi olub hâlâ kaddi ve sinni bülüğa müncer olub ve bülüğuna mu'terif olub şeref-i İslâmıla müşerref olan Ali b. Abdullah nam emred meclis-i şer'-i şerifde Bostan Çelebi b. Ahmed nam kimesnenin hizmetin itmeğe müteahhid olmağın mezkûr Bostan Çelebi yanında vaz' olundu"¹² (17 Zilka'de 1006/Temmuz 1598).

9 Bursa Şer'îye Sicilleri, A 153/201, vr. 71a.

10 Bursa Şer'îye Sicilleri, A 153/201, vr. 91b.

11 Bursa Şer'îye Sicilleri, A 141/168, vr. 110a.

12 Bursa Şer'îye Sicilleri, A 153/201, vr. 18b.

Belge no: 13

"Şeref-i İslâmîa müşerref olan Yusuf nam müteveffânın ammîsi diğeri Yusuf b. Abdullah nam yeniçeri, meclis-i şer' de mesfûr Yusuf'un babası Mihâl veledi Yanî mahzarında tarrir-i merâm kılub, bundan akdem mezbûr Yusuf'un vâldesi Eleklîne (?) nam zimmîye mürd olub merkûm Yusuf vâldesi mezbûreden hisse-i şer'iyyesini kabz eyleyüb ba'dehül müslüman olub fevt oldukda mezbûr Mihâl muhalefatın kabz ve zabt etmiş idi. Hükmen 'alâ mâ farazallah bana âid olan hisse-i şer'iyyemi merkûm Mihâl yedinden bi't-temam ve 'l-kemâl alub kabz ve tesellüm eyledim. Bâki zimmetinde bana âid bir akçe ve bir habbe hakkım kalmayub husus-i mezkûra müteallik dava ve talebden merkûm Mihâl'in zimmeti ibrâ-i âmm ve iskat-ı tam ile ibrâ ve iskat eyledim... Tahfîren fî evâsıtı Cemâziyelevvel 1008¹³. Cemâziyelevvel 1008/ Aralık 1599.

Belge no: 14

"Sebeb-i tahrir oldur ki, Alman vilâyetinden Musa ve Muhammed nam eha-veyn ki mühtedilerdir. Mahrûse-i İslâmbol'da İslâm'a gelmişlerdir deyû Ahmed b. el-Hac Hamza ve Piri b. Yusuf nam kimesneler mühtedilerder deyû şahadet ittiller, hâliya Hicaz'a müteveccih oldular. İyâbda ve zehâbda men' olunmayalar deyû Anadolu kadılarına mektub virile. Yevmü'l-ehad 24 Şevvalü'l-Mükerrrem sene 910¹⁴. Şevval 910/Nisan 1505.

Belge no: 15

"Mahrûse-i Bursa'da, Alacahırka Mahallesi ahâlisinden Hasan b. Ali ve Muharrem b. el-Hac Ali ve Ahmed b. Cafer ve Halil b. Resul ve Mirzâ b. Hüseyin ve Mustafa b. İbrahim ve Lâtif b. Cafer ve gayriler biesrihim meclis-i şer'a hâmilü'l-kitab Nuh Çelebi b. Mehmed ve el-Hac Süleyman mahzarında sevk-i kelâm kılub bundan akdem mahalleimiz mesâlihîyçün vakf olunmuş mezbûr el-Hac Yakub ve el-Hac Kasım evkâfına hasbî mütevellî olan mezbûr el-Hac Süleyman hizmet-i tevliyyette tekâsül üzre olub, tevliyyet uhdesinden gelür kimesne olmayub evkâf-ı mezbûr hâli ve muattal olmağın mezbûr tevliyyetten azl ve ref' olunub yerine cümlemüzün ifade-i icma'ı ile mezbûr Nuh Çelebi hasbî mütevellî olmasın taleb ideriz deyüb fi'l-vâki' el-Hac Süleyman dahî hüsn-i ihtiyârı ve tlb-i hâtırı ile tevliyyet-i mezbûreden fâri' ve yeri mahfûl olub yerine mezbûr Nuh mütevellî nasb olunub mâ hüve'l-vâki' liecl't-temessük ketb olundu. Yevmü's-selâse Muharremü'l-Hadam sene elf¹⁵. Muharrem 1000/Ekim 1591.

Belge no: 16

"Ebu'l-Kasım b. Mehmed nam kimesne meclis-i şer'a zevcesi Züleyha binti el-Hac Mahmud b. Ali nam kimesne ihzar ve mahzarında takrir-i dava idüb, mezbûr el-Hac Mahmud'un sulbiye kızı Züleyha, benim taht-ı nikâhında olub zevcem iken bana zabt ve tasarrufa mani' olub kendü evine alub gitti. Süâl olunub teslim talep iderin, didikde gibbe'l-İstintâk, fi'l-vâki' kızım mezbûre Züleyha mezbûr Ebu'l-Kasım'ın taht-ı nikâhında olub zevcidir. Ve lâkin mezbûr Ebu'l-Kasım'ın Frenk zah-

13 Bursa Şer'iye Sicilleri, A 152/199, vr. 65b.

14 Bursa Şer'iye Sicilleri, A 19/19, vr. 366a.

15 Bursa Şer'iye Sicilleri, A 150/180, vr. 168b. Aynı vakıfla ilgili diğeri bir kayıt da vr. 167b.'de bulunmaktadır.

meti derler marazı var imiş. Kızım istikrâh ve nefret eyledi. Ana binâen evime alub gittim. Avretidir, yabanda değil. Biavnillah maraz-ı mezbûrdan kendüyi tahlis eylesün, yine hatunu evine göndereyim. Kızımdır, mezbûr eyü oluncaya değin evimde sâkine olsun. Nafakasın ve kisvesin yine kendi uhdeme aldım, ben beslerim. Mezbûrdan nafaka ve kisveye müteallik dava ve talebim yoktur, didikde mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb kayd olundu. 10 Şabanü'l-Muazzam sene elf¹⁶. Şaban 1000/Mayıs 1592.

Belge no: 17

"Fahru'l-muhadderât Sultan binti Abdullah nam hâton, Hüseyin b. Bostan nam kimesne mahzarında takrîr-i dava idüb, bundan akdem mesfûr Hüseyin'den Macariyyü'l-asl Peymâne binti Abdullah nam câriyeyi sekiz bin akçeye iştirâ eylemiş idim. Hâlâ mezbûre câriyede Frenk marazı olduğuna vukûf ve ittılâm olub bi-hasebi şer'i-şerif merkûm Hüseyin'e reddolunmasını talep iderim, didikde bi'l-müvâcehe mesfûr Hüseyin'e suâl olundukda, fi'l-vâki' zıkr olunan câriyeyi mezbûre Sultan'a sekiz bin akçeye bey' eyledim. Lâkin merkûme câriyede Frenk marazın olduğun bilmezim, deyû cevap viricek, câriye-i merkûme fahru'l-etibbâi'l-hâzikîn Ali Çelebi nam tabibe irsâl olunub nazar eyledikde, mezbûre câriyede Frenk marazı olub aybı kadîmdir, deyû haber virdikde mâ vaka'a ketb ve imlâ olundu. Tahriren fı selh-i Saferi'l-Muzaffer sene semân ve elf¹⁷. Safer 1008/Eylül 1599.

Belge no: 18

"Sebeb-i tahrîr oldur ki, cemaat-i müslûminden Kasım b. Abdullah el-İmam ve Yusuf b. Abdullah ve Mehmed b. Mustafa ve Hasan b. Abdullah ve Ali b. Kumârî (?) ve Mehmed b. Mestan nam kimesneler Bursa ve Kite nâhiyelerinde olan kurâ ehline hizmet için virilen acemi yeniçeriler kethüdâsı olan Hacı b. Ahmed mahzarında gibbe'l-istişhâd şehâdet idüb eyittiler ki, Armudlu Köy'de Mevlâna Halil b. Sinan elinde olan Hızır nam karayağız, kara gözlü emred çatuk kaşlu Rûmiyyü'l-asl ve Mehmed nam karayağız, karagözlü emred Rûmiyyü'l-asl ve Hasan nam karayağız, karagözlü, açuk kaşlu Rûmiyyü'l-asl ve İlyas nam buğday..., ala gözlü Bosnaviyyü'l-asl ve Ali nam saruşun gök gözlü açuk Bosnaviyyü'l-asl oğlanlar tâûn zahmetinden fevt oldular. Biz hânelerine hâzîrûn olduk didiler. Yevmü'l-ehad 19 Zilka'de sene 909¹⁸. Zilka'de 909/Mayıs 1504.

Belge no: 19

"Atronos kazasına Güneyköy dimekle ma'ruf karyeden işbu bülüğuna ve rüşdüne mukırra ve mu'terife olan İsmihan binti Hüseyin âkile ve bâliga meclis-i şer'a

16 Bursa Şer'îye Sicilleri, A 150/180, vr. 228a.

17 Bursa Şer'îye Sicilleri, A 152/199, vr. 45b.

18 Bursa Şer'îye Sicilleri, A 19/19 vr. 126a. Aynı defterin pek çok yerinde Bursa ve kazalarına bağlı Balıklı, Hamamlıkızık, Gölpınar, Tuzla, Kızılköy, İvazpaşakızığı, Ahmedbey Köyü, Armudlu, Karaköy, Hamidler, Çavuşköy... vs. köylerinde tâûn (veba) dan ölen başka acemi yeniçerilerin de olduğunu öğreniyoruz. Bu kayıtlardan Bursa ve çevresinde veba salgınının aylarca devam ettiği anlaşılıyor. Yine aynı defterde: "Bursa hisarında, Saray-ı âmire civarında olan istabl-ı âmirede olan dört yaşında..." biri kula, diğeri kara iki tayın öldüğü ve derilerinin mahkemeye getirildiğine dair 8 ve 9 Şaban 909/Ocak 1504 tarihli iki kayıt (vr. 304a ve 305a) belirtilen tarihte bir hayvan hastalığı salgınına akla getiriyor.

gelüb şöyle sevk-i kelâm ve bast-ı merâm kılıb, hâlâ ben bülüğa vâsıl olub sâkine olacak meskenim ve mahremim olmayub, her ne makûle kimesne yanına varır isem bana garaz idüb kimi oğlardan kimi kulundan kıskanub hâlim mütehayyır ve mütekedir olmaktan hâfî değıldir. Allah Teâlâ'nın emri üzere helallığla bir müslümana varmak taleb iderin. Baban mezbûr Hüseyin hazır değıldir, nikâh câız olmaz, deyiüb her kişi benden ictinâb ve i'tiraz iderler. Kibel-i şer'den bir müslümana tezevvüc olunmağa izin taleb iderin, didikde, fi'l-vâki' mezbûre İsmihan'a tezevvüc eylemek dünya ve enfa' ve evlâ re'y olunub ba'de'l-yevm küfvi olan kimesnelerden tezevvüc eylemek diledüğü kimesne akd-i nikâh olunmağa izin virilüb mâ hüve'l-vâki' kayd, alan kimesnenin zararına üstad Ca'fer b. İlyas nam sabbağ kefil olduğı kayd olundu"¹⁹. Evâil-i Receb 1000/Nisan 1592.

Belge no: 20

"Sebeb-i tahrır oldur ki, Atranos kadılığında, Harmancık nam karyede müte-mekkin olan Bâfi b. Hacı nam kimesne meclis-i şer'a gelüb ikrar ve i'tiraz idüb, Fatma nam sulbî kızının me'kûlâtına ve melbûsâtına kâdir olmadığı ecîden Hacı Mehmed b. Mustafa'ya 'iyâlete virdim, didiğinde, mezkûr Hacı Mehmed mezbûre Fatma'nın me'kûlâtına ve melbûsâtına yevmî iki akçe harc itmek iltizâm itdükten sonra talebi ile bu vesika ketb olunub yedine verildi"²⁰. (11 Şaban 931/Haziran 1525).

Belge no: 21

"Mahrûse-i Bursa mahallâtından Kocanaib Mahallesi sâkinlerinden Ümmühânî binti Memi nam hâturn, meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkiide İşbu râfi'u', kitab Hasan b. Mustafa nam kimesneyi ihzar ve mahzarında takrîr-i kelâm ve ta'bir-i 'ani'l-merâm idüb, bundan akdem zevcim Hamza b. Pîr Ahmed nam kimesne mahmiye-i mezbûra nalçacıları ordusun alub sefer-i hümâyûna revan oldukda nafaka ve kisvemî virmege mezbûr Hüseyin'i vekil idüb iki yıldan mütecâviz idi nafakam virir idi. Hâlâ virmeye mezbûr Hüseyin'i vekil idüb iki yıldan mütecâviz idi nafakam virir idi. Hâlâ virmeye ta'allül ider. Süâl olunub nafakam alıvrilmesin taleb iderin, didikde gibbe's-süâl merkûm Hüseyin cevabında, fi'l-hakika merkûm Hamza üstadım oğlu olmakla mezbûre Ümmühânî'nin nafakasına kefil olub tarih-i kitaba gelince virir idim. Hâlâ mezbûr Hamza vefat itmiş. Ba'de'l-yevm nafaka viremizim, deyiük mezbûr Hasan'ın sıdk-ı makaline mutabık beyyine taleb olundukda 'ûdul-i müslimînden ve sikat-i muvahhidînden Müstecâb b. Ali ve Ali b. Mustafa nam kimesneler meclis-i şer'a liecli's-şehâde hâzırân olub, bizim huzurumuzda mezbûr Hamza, Rumeli'nde, Varad nam kal'a muharebesinde* şehid olub namazını bile kıldık. Bu hususa şahidlerüz ve şehâdet dahi iderüz, didiklerinde, şehâdetleri ba'de't-ta dil ve't-tezkiye kabûle vâki' olduktan sonra yed-i tâlibine vaz' ve def' olundu ki vakt-ı hâcette ihticac idine. Tahrîren fi evâsıtı Ramazani'l-Mübarek sene semân ve elf"²¹. Ramazan 1008/Mart 1600.

19 Bursa Şer'îye Sicilleri, A 150/180, vr. 218b.

20 Bursa Şer'îye Sicilleri, A 35/35, vr. 401b.

* 1007/1598 Varad Muharebesi

21 Bursa Şer'îye Sicilleri, A 152/199, vr. 92a. Aynı defterin 93b ve 114a varaklarında da benzer kayıtlar vardır. 93b. dekl dava kaydında Rahime binti el-Hac Kasım, kazzazlar hırfeti ile Eğri Seferi'ne (1596) giden kocası Abdünnabi'nin kendisine nafaka ödemek üzere vekâlet verdiği Mustafa b. Musa'nın nafakasını

Belge no: 22

"Kahvenin hususunda bugünden ibtidâ olundu ki alandan, salandan her vukıyyede üçer akçe alına, deyi emri kayd olunduğu ki, mâh-ı Muharrem'in on dokuzuncu günü** ibtidâ olundu"²². (Evâil-i Şevval 1006/Mayıs 1598).

Belge no: 23

"Mahrûse-i Bursa'da vâki' merhûme Hâtuniye vakfının câbisi ve kaimmakâm-ı mütevellisi olan Hüseyin Çelebi b. Bâlî meclis-i şer'de Ali b. el-Hac Ebubekir müvâcehesinde ikrar idiüb mahrûse-i mezbûrede Muradbey Sûku'nda vâki' lede'l-hayrât ma'lûmu'l-hudûd fevkânî bir bâb kahvehâneyi mezbûra yevmî on akçe ile bir sene tamamına değin mâh be-mâh virüb icâre eyledim, mezbûr dahi isticâr eyledi, didikde mezbûr Hüseyin dahi ber-vechi meşrûh isticâr ve kabûl eyledim, didikten sonra mâ hüve'l-vâki' kayd olundu. Tahîren fî gurrel Muharrem sene seb' ve elf"²³. Muharrem 1007/Ağustos 1598.

ödediğini iddia etmektedir. İkinci kayıta ise Yasemin adında bir kadın, ticaret için Bursa'dan ayrılan kocası Hasan'ın yine nafaka için vekil bıraktığı Receb'i dava ekmektedir. Fakat vekiller, Abdünnebi'nin sefere giderken yolda Hasan'ın da Selânik'ten gemi ile dönerken Bozcaada yakınlarında gemisinin batması sebebiyle öldüklerini şahitlerle ispat etmekte ve bu yüzden ödeme yapmadıklarını bildirmektedir.

22 Bursa Şer'îye Sicilleri, A 153/201, vr. 1a.

** 1 Eylül 1597.

23 Bursa Şer'îye Sicilleri, A 153/201, vr. 32b.